

24 sept. 1965

Elmine teatrihooaeg jääb juba kaugel, uus alles algamisel. Vahepeal tahaks kirja panna mõned mõtted, mis suve jaoks ol mõõdu- nud hooaja muljetest välja selgisisid.

Suvel oli võimalus näha Ungari Riik-liku Ooperiteatri balletitrupi etendusi.

Ungari ballett on eesti omast märksa vanem ja rikkalikuma loomingu- lise minevikuga. Nähtud kaks lühiballetti- de õhtu andsid üsna selge pildi trupi tasemest, panid aga ka mõtlema neile probleemidele, mis praegu balletikunsti ees seisavad nii meil kui mujal. Ungari teatris on järjekindlalt külalistena töö- tanud mitmed tuntud nõukogude ballett- meistrid ja -pedagoogid (A. Messerer, O. Lepešinskaja, N. Baltatšjeva jt.). Siiski ei tundunud trupi klassikalise tantsu tase mitte eriti ühtlasena ega tugevana, mis silma paistis «Lul- kede järve» teise vaatuse juures. Häi- risid baleriinide pulsed käed, rõh- ma liigutused ja poosid olid sageli ebamää- rased ja lõpetamata — «luigelikkus» jäi tabamata. Ainult Odette'i osas esi- nenud noor Maria Kékesi näis häid loot- tusi andvat oma liikumise ilusa joone ja tantsu puhtusega, ehkki esines veel üsna ujedalt ja nagu «poole häälega». Seevastu «Chopinianas» oli romantilise balleti stiil hästi tabatud ning klassi- kaliseks saanud Fokini seade elas laval uut ja orgaanilist elu.

Budapesti teatri etendustest paku- sid võrastele kõige rohkem huvi mul- dugi ungari algupäraste lavastused. Nägime nelja ühevaatuselist balletti. Neist kõige võluvam oli kindlasti Far- kasi «Kavalad üliõpilased», kus valit- ses tuline, sädelev rahvatantsustiihia, lihtne süžee oli esitatud muheda huu- moriga ning kogu etendusest õhkus vaimukust, hoogu ja head tuju. Kogu ballett oli üles ehitatud ainult rahva- tantsule, ja see oli väga tore, kas või vaheldusena. Kas me ei tee üldse oma balletirepertuaari ise žanriliselt vaese- maks, kui võimalused lubavad? Ungari tantsude ilu ja temperament on mul- dugi kogu maailmas tuntud, aga kas ei võimaldaks meilegi vaesem ja tagasi- hoidlikum tantsufolkloor lavaliselt täie- likumat ja leidlikumat kasutamist kui üksikute rahvatantsude põimimine bal- leti- või ooperilavastusse? Esimese «Kalevipoja» lavastuse traditsioon ootab jätkamist ja arendamist! Võib- olla just lühiballett kui vorm on paind- likum selliste ülesannete lahendamiseks.

Ungarlaste ballettendused tegid silmarõõmu ka kauni kujundusega. Eriti «Kavalad üliõpilased» ja Bartóki muinasjutuballett «Puuprints» näitasid, kui palju annab just tantsuetendusele

on teisiti. See Bartóki teos ei kuulu sensatsioonihimuliste poolt kilbile tõs- tetud modernsete ühepäevaliblikate hulka. Balleti aastakümnete-pikkune ajalugu maailma lavadel pole juhuslik, samuti nagu mitmekordne ärakeela- mine kapitalistlikus Ungaris (ballett ei pääsenudki Bartóki eluajal hililooja kodumaal lavale ja esitendus alles pä- rast Ungari vabastamist). Autoril oli

Ungari balletti vaadates ja meie balletile mõeldes

LEA TORMIS

oma progressiivne sisuline programm. Ja kui see praegu täie jõuga ei kõla, siis ilmselt sellepärast, et lavastuslik väljendusvorm on milleski vananenud.

Balleti süžee on lihtsakoeline, fan- tastikasse kalduva lõpuga. Tegevus to- mub kusagil suurlinna majaurkas. (La- vastuse sünniajal tundus kindlasti väga mõjuvana edaspidi juba ülearu palju ekspluuteeritud lavakujunduslik idee: pilvelõhkujate rägakist, mis varjutab taeva tegevuspaika kokku surudes ja inimesi maa ligi muserdades). Seal te- gutsevad kolm bandiiti ja tänavatüd- ruk, kelle nad on oma tööriistaks tei- nud: tüdruk meelitab «kliente» ligi, mehed röövlivad need paljaks ja tapa- vad. Ainult ühest külastajast ei suuda nad kuidagi jagu saada — see on ime- lik hiina mandariin, keda tüdruku poolt äratatud kirg teeb üliinimlikult tuge- vaks. Teda püütakse tappa, kuid ta ärkab ikka ja jälle uuesti ellu, kuni lõpuks sureb hirmust peaaegu meeletu tüdruku embuses.

Muusikat kuulates ja kavalehe vih- jeid lugedes saab enam-vähem selgeks ka selle sünje loo taha peidetud autori- poolne mõte. Kapitalistliku tsivilisat- siooni masinlik-äriline suhtumine kõi- gisse inimlikesse tunnetesse ja väärtus- tesse. Nagu Brecht'ilgi, peegeldab siin ühiskonna põhjakiht võikas kõverpeeg- lis seda, mis ülalpool on seaduspäras- tatud ja võltsmoraaliga ilustatud. Pisut müstiline mandariin sümboliseerib inim- tundeid ja -kirgi, mis nagu kätte mak- savad oma moonutamise ja endaga ärit- semise eest. Olles kord kire esile kut- sunud, ei suuda inimesed sellega enam toime tulla, ja labane röövilugu kas- vab košmaariks...

se ja inimeste sisemaailma. Vähemalt Tütarlapse kuu «Imelises mandariinis» on psühholoogiliselt palju keerukam ja vastuolulisem, kui nägime. Ungari ballettmeisterit ei huvitanud psühho- loogia, tegelased on tema jaoks ilmselt ainult mingid tingmärgid. Nii aga jääb teose kunstiline sümboolika ja ideeline mõte kuidagi abstraktseks, väljastpoolt juurde poogituks, kavalehelt loetuks.

luua hoopis suurema üldistusvõimega ja võitlevama ideelis-esteetilise kontsept- siooniga koreograafiat ka sama libreto alusel.

«Imeline mandariin» pani üldse mõtlema balletilavastuste aegumise või mitteaegumise ja selle protsessi seadus- pärasuste üle. (Meenuvad nende meie kunstiinimeste üsnagi vaimustatud hin- nangud, kes nägid «Mandariini» mõned head aastad tagasi, kui nõukogude bal- letis oli veel vähe uusi lavastuslikke katsetusi ja ka maailma ballettrepertuaari teoseid üldse meil veel väga vähe nähtud oli.)

Nende küsimuste ümber arutades te- kib mõtteline seos meie värskeima bal- lettiesietendusega — Prokofjevi «Romeo ja Juliaga». L. Lavrovski tuntud lavastuse kandis «Estonia» lavale hoo- likalt ja loominguiliselt üle ballettmeis- ter J. Družinini.

«Romeo ja Julia» kevadine etendus sai meie kunstielus meeldivaks sünd- museks. Eelkõige sellepärast, et Juliana pöördus lavale tagasi Helmi Puur, kes inimesena ja kunstnikuna väärib tõsist austust oma visaduse ja tahte- kindluse eest. Seda rõõmsam on tun- nistada, et Puuri kehatatud Julia mitte ainult et sümboliseeris baleriini enese- ületamist ja võitu aja ning haiguse üle, vaid oli tõeline kunstisaavutus ilma hinnaalanduseta. Kui proovidel võis veel märgata, millised episoodid tantsi- jalt rohkem ja millised vähem pingut- tust nõuavad, siis etendusel Puur enam ei kehatunud Juliaks, vaid ta lihtsalt oli Julia. Helmi Puurile on omanä- erakordne emotsionaalne nakatavus, suur orgaanilisus ja siirus laval, mis jätab mulje, et ta tantsib ja elab osas samasuguse endastmõistetavusega nagu lind laulab.

Ent ka siis, kui Helmi Puuri tagasi- tuleku pidulikkus kõrvale jätta, on «Estonia» «Romeo ja Julia» huvitav ning tähelepanuväärne etendus meie viimaste aastate balletirepertuaaris. Sest teatril on «välja panna» veel kaks Juliat — Tiiru Randviir ja Tamara Kop- telkov (viimase tööd on allakirjutanu ainult proovide käigus näinud). Esime- sel pilgul paistab, nagu ei vastaks Julia osa Tiiru Randviiru ande laadile. Seda hinnatavam on, et baleriin suutis leida veenva, omanäolise lahenduse, näidates end järjekordselt targa, mitmekülgse kunstnikuna. Antud artikli piirides pole mõeldav anda lavastuse ja osatäitmiste põhjalikum analüüsi — «Romeo ja Julia» vajaks pikemat omaette retsen- siooni. Siinkohal tahaks aga ära mai- nida, et Randviiru annet ja võimeid ei ole teater seniini veel täielikult osanud kasutada, kuigi ta tantsib repertuaari

Ballett on sellisena nagu «tähenda- missõna», mis nõuab eraldi äraseleta- mist. Selles seoses meenub teine oma- moodi «tähendamisõna» — Prokof- jevi-Balanchine'i «Kadunud poeg», mida mõned aastad tagasi võis näha New York City Ballet' trupi esituses. Ka see teos on kirjutatud ja lavastatud mitu head aastakümnet tagasi, kuid tema üldistav humanistlik mõte kõlab täna- päeval vägagi kaasaegselt. Küllap tänu läbinisti tantsulisele lahendusele, sest kunstiliseks üldistuseks annavad klassi- kalise balleti väljendusvahendid siiski kõige avaramaid võimalusi.

Kui «Imeline mandariin» oleks ainult ebaoluline üksiknähtus, lihtsalt üks aegunud lavastus, siis ei tasuks selle kallal nii pikalt urida-puurida. Oli ta ju sellisenagi küllalt huvitav, kas või ajaloolise näitena maailma ballettrepertuaari kujunemisteel. Kuid usun, et see teos väärib tähelepanelikumat peatu- mist ja järelemõtlemist. Sest tundub, et mitmeid nõukogude ballettmeisterid on sellest balletist «eemale hirmutanud» just antud lavastuslik kontseptsoon, kusjuures Bartóki muusika ise võib neid ja küsuh lavastama. (Nii

leti- või ooperilavastuse? Esimeses «Kalevipoja» lavastuse traditsioon ootab jätkamist ja arendamist. Võib-olla just lühiballett kui vorm on paindlikum selliste ülesannete lahendamiseks. •

Ungarlaste balletitendused tegid silmarõõmu ka kauni kujundusega. Eriti «Kavalad üliõpilased» ja Bartóki muinasjutuballett «Puuprints» nältasid, kui palju annab just tantsuetendusele juurde värvirikas, leidlik ja musikaalne lavakujundus ning kostüüm.

Kahjuks jätsid kaks põhimõttelise- mat ja olulisemat lavastust mõninga pettumustunde (võib-olla ka sellepärast, et me neilt palju ootasime). Ungariaste- tel on noor, aga juba küllalt tuntud ballettmeister Imre Eck, kes mõned aastad tagasi lahkus Budapesti teatrist ja lõi uue, noore balletikollektiivi Pécsi linnas. Budapesti teatri kavas on aga samuti mitu tema lavastust. Nägime 1961. a. lavastatud Marosi «Kaevuri- ballaadi». Teos kujutab inimeste võit-

ühiskonna põhjakiht võikas kõverpeeg- lis seda, mis ülalpool on seaduspäras- tatud ja võltsmoraaliga ilustatud. Pisut müstiline mandariin sümboliseerib inim- tundeid ja -kirgi, mis nagu kätte mak- savad oma moonutamise ja endaga ärit- semise eest. Olles kord kire esile kut- sunud, ei suuda inimesed sellega enam toime tulla, ja labane röövlilugu kas- vab košmaariks...

See lugu on lavastatud pantomiimi- lis-dramaatilise balleti vahenditega, ilma klassikalist varvastantsu kasuta- mata. Tantsulised ja puhtpantomiimili- sed liikumised annavad süžeed üsna üksikasjaliselt edasi, kohati lausa natu- ralistliku täpsusega. Bandiidid kägis- tavad mandariini, loobivad teda tõeliste (mitte butafoorsete) laudade-toolidega, topivad keldrisse ja lõpuks poovad aknaeesriide külge, jne. jne. (Kusjuu- res ma paaril korral tabasin end sel- lelt, et võtted, mis olid määratud esile kutsuma jubedustunnet, mõjusid pisut koomilistena, nagu vana hirmu- ja

kallal nii pikalt uurida-puurida. Oli ta ju sellisenagi küllalt huvitav, kas või ajaloolise näitena maailma balletireper- tuaari kujunemisteelt. Kuid usun, et see teos väärib tähelepanelikumat peatu- mist ja järelemõtlemist. Sest tundub, et mitmeid nõukogude ballettmeisterid on sellest balletist «eemale hirmutanud» just antud lavastuslik kontseptsioon, kusjuures Bartóki muusika ise võib neid ja kisub lavastama. (Nii võiski tekkida selline omamoodi kurioo- sum, nagu «Õine linn», kus olukorda püüti lahendada lihtsalt uue libreto kirjutamisega, mis muidugi sattus muu- sikaga sisemisse vastuollu.). Küllap vist meilegi vabariigis on «Mandariini» la- vastamise üle mõtteid mölgutatud. Usun, et Bartóki muusika võimaldab tänapäeva ballettmeistril õuduste kire- tu olustikulise fikseerimise asemel

hinnatavam on, et see... veenva, omanäolise lahenduse, näidates end järjekordselt targa, mitmekülgse kunstnikuna. Antud artikli piirides pole mõeldav anda lavastuse ja osatäitmiste põhjalikumat analüüsi — «Romeo ja Julia» vajaks pikemat, omaette retsen- siooni. Siinkohal tahaks aga ära mai- nida, et Randviiru annet ja võimeid ei ole teater senini veel täielikult osanud kasutada, kuigi ta tantsib repertuaari juhtivaid osi ja tema suur musikaalsus ning plastiline väljendusrikkus teevad iga ta esinemise nauditavaks. Rand- viiru pärisosa on aga kindlasti puht- kaasaegsete karakterite tantsimine. Teater peaks omalt poolt tegema kõik võimaliku, et selliseid teoseid reper- tuaari saada «Ballettsümfoonia» oli paljutootav algus.

(Järg 6. lk.)

1961. a. lavastatud Marosi «Kaevuri-
ballaadi». Teos kujutab inimeste võit-
lust ja võitu loodusejõudude üle, loodus-
varade alistamist. Kavatsus on hea,
kuid lahendatud oli see sirgjooneliselt,
naivse sümbolika abil. Koreograafi-
lise mõtte arengut asendasid üsna me-
haaniliselt ridadatud akrobaatilised
võtted ja poosid. Hoolimata pantomiimi
puudumisest ei tundunud lavastus tant-
sulisena. Stiilis võis aimata nagu
20-ndate aastate «masinatantsude» ru-
dimente ning tervikuna tahaks nähtut
nimetada «vananenud moderniks».

On suur hädaoht, kui arvatakse bal-
letti uuendada võivat lihtsalt «mood-
sate» võtete ja nurgeiliste pooside kasu-
tamisega, vastandades neid mõnede va-
nade ballettide nukulikule, kompveki-
karbi-ilule. Kaasaegne ballett eeldab
eelkõige mõtlemist tantsu-
liste kujundite keeles, aren-
datud koreograafilist partituuri.

Keerulisem lugu oli Bartóki balleti
«Imeline mandariin» lavastusega. Sel-
lest oli palju kuuldud-loetud. Ja kõige-
pealt juba Bartóki mõjuv muusika ise,
aga ka selle üsna pea peale pööratud
lavastuslik variant Moskva Suures
Teatris «Õise linna» nime all äratas
suurt huvi, kuidas teos ungarlastel
endil lavastatud on.

Juba kaks aastakümnet efendatakse
Ungaris seda balletti Gyula Harangozó
koreograafilises lahenduses, mis näh-
tavasti on kujunenud omamoodi klas-
sikaks.

(Bartóki ballett on kirjutatud juba
1919. aastal, teda püüti Ungaris kor-
duvalt lavastada, kuid tulemuseta.
Võib-olla sellepärast kajastubki nähtud
lavastuses midagi käesoleva sajandi
esimeste aastakümnete ideelis-kunstilis-
test kontseptsioonidest, kuigi see on
teostatud 1945. a.).

Bartóki muusika on siin äärmiselt
ekspressiivne, kogu teos on nagu
kunstniku protesti-, meeleheite- ja ödu-
sekarjatus kapitalistliku suurlinna
inimvaenuliku, inimest muserdava ja
moonutava elukorra vastu. Balleti idee
pole vananenud, kuid ometi ei jõudnud
see kunstniku karjatus nähtud teostuses
saali, ei pannud närve kaasa vibree-
rима. Me jälgisime tähelepaneliku hu-
viga, kuid ilma erutuseta, mida selline
teos eeldaks. Ja tekkis alateadlik rahul-
olematus: lavastus tundus lihtsustatuna,
võrreldes sellega, millest räägib muu-
sika.

«Imelist mandariini» on meil mõni
kord püütud arvata mingi äärmise mo-
dernismi või dekadentsi kilda. Et, asi

lalt, et võttes, mis on määratud esie-
kutsuma jubedustunnet, mõjusid pisut
koomilistena, nagu vana hirmu- ja
õudusejutt või nagu prantslase Plan-
choni lavastatud ülivaimukas «Kolme
musketäri» paroodias laval ringijook-
sev ilma peata mylady.)

Ma ei arva, et dramaatilise balleti
laad iseenesest oleks halb. Halb oli see,
et lavastus ei avaldanud niivõrd muusika sisu,
kuivõrd kirjeldab süžee arengut. Nähta-
vasti see liikumiste illustreeriv-kirjel-
dav funktsioon hakkabki kõigepealt
häärima balleti juures, mis ilmselt on
mõeldud filosoofilis-üldistavana. Usun,
et Bartóki muusikale saaks praegu ka
hoopis teisiti läheneda. Tänapäeval
püüab ballett, nagu teisedki kunstialad,
ikka rohkem tungida nähtuste sügavus-